

György Péter Művészetterápia Hogyan lehet közös a holokauszt emlékezete?

György Péter

2013/26. (06. 27.)

"Tiltott nyelv, amelyen gondolkodunk,

de ha már gondolkodunk is,

nem szabad megszólalnunk rajta.

Megszólalni és kimondani, milyen

következtetésre jutottunk. Mert lehet,

hogy következtetésünk hibátlan,

kétségbeesésünk mégis ostoba.

És akkor élhattünk volna úgy,

mint a fényérzékeny növények:

fölfelé törekedve. Élhattunk

volna úgy, mintha éltünk volna."

(Takács Zsuzsa)

Ha nincs a bal- és jobboldal között megegyezés, szolt Kis János tézise (többek közt a Narancsban, lásd interjúnkat: "Vissza fog hullani a fejére", 2013. március 28.), akkor lehetetlen lesz Magyarországon a társadalmi béke helyreállítása. Mindaddig, amíg a jobboldal számára sem evidens a holokauszt magyar tragédiakénti értelmezése, addig a béke nehezen lehetséges, írta a Narancs néhány héttel később megjelent szerkesztőségi cikke ("Egyem a szívetek, zsidók!", 2013. május 9.). Mindkét, egymással összefüggő állítással egyetérték, azonban úgy gondolom, hogy bármiféle meg-, illetve kiegyezéshez vezető út jóval bonyolultabb az elitek közti párbeszédnél. Minden ilyesfajta kiegyezés a racionális belátásnak, a széjjelszalazhatatlan politikai és/vagy logikai kényszereknek való engedelmességet jelent. Csakhogy Magyarországon máig nem történt meg, hogy logikus érvek, illetve a történeti tények

alapján bármely belátás konszenzuális tudássá vált volna. Az évtizedeken át - más és más politikai okokból - elhallgatott, súlyosan traumatikus kérdések mentális normákká rögzültek, s ezek megoldása nem lehetséges racionális megegyezésekkel, az előnyök és hátrányok mérlegelésével egy új egyensúly érdekében. A kérdés, amelyre most nekünk kell válaszolnunk, jóval több ennél.

A Kis János által említett "százéves háború", azaz a népi-urbánus vita lezárása valójában nem történhet meg az antiszemita-kérdés tematizálása nélkül. Ám ez azonnal a holokaustt interiorizálásának a kérdését veti fel, s ebben a kérdésben nincs kinek és nincs miről "megegyeznie". A holokaustt példátlan nemzeti sorstragédiaként való értelmezése nélkül a népi-urbánus háború sem fejezhető be - és ehhez a radikális fordulatot követelő és jelentő értelmezéshez az elitek közti tárgyalások jottányit sem visznek közelebb. A megoldás egyetlen esélyének a krízis- és traumaközösség társadalmi terápiája, az esztétikai-politikai fordulat lehetősége tűnik.

Sérelmek és sértődések

Induljunk ki onnan, hogy a magyar jobboldal önmagában nem tekinti-e légből kapottnak, tehát sértőnek a holokaustt ügyében elfoglalt álláspontját illető kritikát - mert attól tartok, hogy annak tartja. A helyzet mégis hosszú évek óta változatlan. A magyar jobboldal igyekezett hozzájárulni a zsidókkal történeteket feldolgozó emlékezetpolitikai intézményrendszer kiépítéséhez, miközben újra és újra arra emlékeztettünk, hogy mindez miért nem elég, illetve miért téves. Mára megtapasztalhattuk, hogy ez sehova nem vezetett. Mindannyian egy helyben jártunk, közben kinek-kinek egyre hosszabb lett a sérelmi listája. Ezt a helyzetleírást akkor is tényszerűnek látom, ha a "sérelmek kölcsönösségének" tézise önmagában véve abszurd és igazságtalan. A párbeszéd-képtelenség kulturális logikája egyre erősebb lett, s csak az szolgálja mindannyiunk javát, ha ez a csapda végül felnyitható lesz.

E szörnyű örökség elfogadása fordulat lehet - de azt kikényszeríteni lehetetlen.

Tudnivaló, hogy zsidók és magyarok két külön csoportként való reprezentációja már önmagában is sérelem; ha tetszik, egzisztenciális fenyegetés mindazoknak, akik éppoly magától értetődően lennének magyarok, mint amilyen bonyolultan zsidók, s akik mind azt várnánk el, hogy identitásunk megalkotását minden kormány tekintse magánügyünknek, s ne hozzon minket lépten-nyomon lehetetlen helyzetbe. Ugyanakkor ennek az elválasztásnak a történeti jelentése már szorosan összefügg a holokaustt értelmezésével. Ez ugyanis az egyetlen kontextus, amelyben a zsidó szónak - az egykori törvényeknek nevezett állami terror kategóriáin túl - semmiféle relevanciája nincs.

Ki mit tehet azért, hogy a holokaustt emlékezete származástól és politikai pártállástól függetlenül mindenki átélhető öröksége lehessen? Mit tehetünk akkor, ha a jövőben

el akarjuk kerülni a jobboldalon leckéztetésként, kioktatásként érzékelt beszédet, illetve a tények és érvek rendjében fenyegetést látó, folyamatosan újratermelt sértődéseket? Mi a dolgunk akkor, ha az integratív fordulatot a kényszerítés megszüntetésétől reméljük?

Ha valaki úgy véli, hogy ami ma történik hazánkban, az rendjén van, akkor nincs oka arra sem, hogy ilyesfajta kérdéseket tegyen fel. Sokan előremutatónak tekintik azt az állapotot, amelyben a hiányos társadalmi integrációt a radikális dezintegráció váltotta fel, a nevelést a büntetés, a párbeszédet az elzárkózás. Pedig mindezek miatt egyre többen élünk radikálisan eltérő kulturális világokban, miközben ugyanannak a társadalomnak voltunk a tagjai, s gyakran ugyanúgy a vesztesei. A kiszorulás a társadalomból, a tömeges és brutális elszegényedés önmagában nem vezetett a kormánypolitika kritikájához. Sőt, sokak számára azok közül, akik sora egyre rosszabbul megy, egyre fontosabb, hogy a kormány által felkínált virtuális család, a büszke és nagy magyar nemzet tagjai legyenek - ha már a társadalom vesztesei. A nemzeti sorsközösség hagyománya olyankor is érvényes, amikor rosszul megy nekünk, mert biztosak lehetünk abban, hogy szegénységünktől függetlenül a nemzet tagjai maradtunk. Ha valaki nem bíz a kormányban, attól még minden oka meg lehet arra, hogy identitását a nemzeti közösségben építse fel, önmagát abban képzelje el.

A kulturális identitás, a mentalitás nem pusztán placebo, hanem a nehéz évek elviselésének integrációs kerete. Nem mindegy tehát, hogy a közösségi élmény mire épül.

A nemzeti közösségről szóló, ma uralkodó retorika az atavisztikus, megmagyarázhatatlan történelmi igazságtalanság sulykolására, a veszteségek és vereségek elfeledtetésére, a bűnök elhallgatására, az önsajnálattal követelte hazugságokra épül, semmi másra. Várja, sőt elvárja az igazi jóvátételt. Mintha a magyar történelem angyalának szavára számítanánk, aki feltámasztja halottainkat, helyreállítja egykori határainkat, visszaadja méltóságunkat és nagyságunkat. Mintha Mikszáth Kálmán hőségének, a bolond, középkormániás Pongráz grófnak az örökösei, s nem Ady Endre utódai lennénk. Mintha nem mi magunk volnánk felelősek a történelmünkért. Végeérhetetlen panaszkodás és infantilis hősködés között élünk, a józanságnak, az önkritikának, a reflexiónak azonnal vége, amint történelmi sorsunk kérdése kerül elő. Hol a gyermeki sértettség tör elő, hol a tébolyult maszkulin hisztéria - a Wehrmacht oldalán kibontakozó magyar katonai erények dicsőítése, semmire sem vezető legendák, hazugságok, homályos mítoszok régi árulásokról és majdnem nyert csatákról.

A mi mentalitástörténelmi normává rögzült örökségünk a traumák elhallgatása és a folyamatos egymásra mutogatás. Egymást okoló, hagymázos összeesküvés-elméletek, visszamenőleges igazságtételek hisztérikus követelése a nemzettudat alapja, amiből nem sarjad ki semmiféle nagy, mindenkit befogadó elbeszélés. Az a hazá, amelyben

nem evidens, hogy Szálasi Ferenc volt a nemzet ellensége, és nem Kiss János, akit Szálasi kivégeztetett, az a haza egyszerűen szerethetetlen. És mi hosszú évtizedek óta a hazaszeretet tapasztalata nélkül élünk; az elmúlt években épp olyan távol kerültünk tőle, mint amennyi szó esik róla. Haza az a hely, ahol az élők és a holtak, a jelen és a múlt is egyaránt biztonságban vannak.

Radikális művészet

A modern magyar demokratikus nemzeti közösség és így a honvédség számára a magyar Szenes Hanna, az angol hadseregben szolgáló, a németek ellen harcoló cionista katona magától értetődően a mi hősi halottunk kellene, hogy legyen. A mai Magyarországon viszont ez elképzelhetetlen. (Tény, hogy részben azért is, mert az MDP kiadta holttestét Izrael államnak, ahol viszont a nemzeti katonai temető közepén nyugszik.) Az a távolság, amelyre egy ilyen belátástól vagyunk, világossá teszi, hogy milyen nehézséget is jelent az a fordulat, amelyet kikényszeríteni értelmetlen, amely nélkül viszont továbbra is a kölcsönös és folytonos traumatizáltság mindennapjaiban élünk.

Ma Magyarországon semmiféle konszenzuális kultúra nincs, és nem is lehetséges, mert hiányzik mögüle az ahhoz szükséges nagy történelmi elbeszélés. Ám amíg nincs működőképes demokratikus kulturális rendszerünk, addig esélyünk sincs a nemzeti közösségre. Oly jellemző, hogy az egyetlen kortárs mű, amely ezt a célt szolgálja, az István, a király - ez a végtelenül kínos ideológiai vacak, amely egyszerűen a Csárdáskirálynő örökébe lépett. Mindkettő terapeutikusnak szánt giccs, de az utóbbi legalább szellemes, az előbbi pedig a nagyság álmával kínlódik.

Budapesten, a IX. kerületben, a Tűzoltó utca egy kiszögellésében, a Salkaházi Sára téren áll Angyal István emlékműve. Van-e érvényesebb elbeszélés összetartozásukról, mint ez - Salkaházi, az apáca olyan zsidó gyerekeket mentett, mint Angyal is volt, s ezért lőtték a nyilasok a Dunába. Ez a tér a mi hazánk, és ők együtt a hőseink. Vagy nincs többes szám első személy.

Semmi értelmét nem látom tehát annak, hogy megoldás gyanánt bárki bárkivel egy zárt szobában megegyezzen abban, hogy mi történt. A történelem nem a politikai elitek sakkjátékának a tárgya. A történelem mindannyiunké. Az esztétikai tapasztalaton, a katarzison, a kulturális felismerésen kívül egyszerűen nem ismerek más eszközt minderre. Nem azt állítom, hogy traumatikus művészet és kultúra önmagában képes lehet arra, hogy kimozdítson a helyükről rögzült mentalitástörténelmi normákat - de ennek lehet esélye. Az, aki az elmúlt évek során Mauthausenben járt, nyomon követhette az átváltozást, amelynek eredményeként létrejött, illetve helyreállt az emlékmű kapcsolata a kortárs jelennel. Belzec, a 70-es évekre

gyakorlatilag elfeledett lengyelországi tábor mára - újradefiniáltan - része lett a közösségi emlékezetnek. Az emlékezetpolitika és a konszenzuális művészet közötti szövetség magától értetődik, amint az is, hogy ennek a kulturális rendszernek a határfoka hosszú időn át elég alacsony. Ám az is tény, hogy ez ügyben Magyarországon a kötelező minimumot se tettük meg.

A kényszerítés a sakkban, a teniszben, a futballban bevált eljárás. De nekünk magunkkal van vitánk, amit vagy mi folytatunk le, vagy nem leszünk közösséggé. Vagy mi teremtjük meg a többes szám első személy jelentését, vagy mi veszünk el, annak rendje és módja szerint. Valóban a Kulturkampf kora jött el. A kérdés az, hogy a kortárs művészet és annak intézményrendszerei szabadok lesznek-e ahhoz, hogy végrehajtsák a traumatikus terápiát: az önismeret megteremtésének, kivívásának fordulatát, és ne ideológiai-történelmi hazudozások impotens szolgálói legyenek.

A konszenzuális művészet az, amely az új nemzedékek előtt végre megnyitja a katarzis lehetőségét. Ezt lehetséges és szükséges is segíteni. Vagy továbbra is marad a kikényszerített hibák, engedmények politikai tákolmánya, a jelen rendszere, amely naponta termeli újra a mentális traumákat. Nemzeti kultúrát, integratív társadalmat az igazságra való törekvés, minimális történelmi konszenzus nélkül még elgondolni is lehetetlen, hát még létrehozni. A nemzeti kultúra nem épülhet mitikus hazugságra, elhallgatásra, sértettségre, narcisztikus hisztériára, hanem csak az önvizsgálatra, az én újraépítésének felemelő, megrázó tapasztalatára. A katarzis tehát esztétikai-politikai kérdés. Vagy hosszú éveig élünk s élnek még utódaink gyűlöletben és félelemben - vagy a demokratikus kultúra normái szerint a krízisek és traumák sora elvezet minket a konszenzuális művészethez, és a szembesülésből származó felkavaró személyes élmények sora változtatja meg az életünket. S akkor talán végül jobbak leszünk mai önmagunknál.